

שלום רוזנברג

משה שוורץ וחקר רנ"ק

השנים שעברו אינן יכולות למחוק את הרגשות הנעימים שליוו אותי אחרי כל פגישה עם משה שוורץ ז"ל. בייחוד גברו רגשות אלו בשנת שהותו בירושלים. זמן קצר לפני מותו ישב משה בהר הצופים, במכון ללימודים מתקדמים באוניברסיטה העברית בירושלים, במסגרת קבוצה שכללה יחד איתו את שלמה פינס ואלכסנדר אלטמן מנוחתם עדן. היו אלו הימים הראשונים של הקמפוס על הר הצופים, וכצעיר שצורף לחבורה, פגישותי הראשונות עם ההר התמזגו עם תורתם של הזקנים.

החוקרים הרצו בפני הקבוצות השונות על המחקרים בהם עסקו. עד היום זוכר אני את הרצאתו של משה ז"ל. אכן, במסגרת זו המוקדשת לזכרו רוצה אני להעלות בכתב שרידי מחקר שהתחיל בו משה ז"ל, וכנראה לא זכה להשלימו. שורות קצרות אלו, הרי הן בבחינת השבת אבידה לחכמת ישראל, ואם כי אין הן מייצגות כלל את העושר שבהצגתו, מקווה אני שהן מבטאות את התיזה העיקרית שבמחקרו ואולי ידרכנו את המשך המחקר המפורט. רבות נכתב על משנתו של ר' נחמן קרוכמאל ועל מורה נבוכי הזמן. סברות רבות הוקדשו לחקר מקורותיו. לפיכך מתמיה שלא ניתנה תשומת לב מספקת דווקא למקום בו מקורותיו של רנ"ק גלויים לעין. משה שוורץ התמקד בשער החמישי, "הכוונה והתכלית". רנ"ק מתייחס שם לתגובת הרמב"ם לדבריו של גלינוס בפרקיו ברפואה על תכלית האיברים, וביקורתו המפורשת על תורת משה בסוגיה זו. רנ"ק מביא דברים אלה, ומנתח אותם לאור גישה מקיפה וכללית יותר על סוגי התכליתיות, כשהוא משזר בטקסט התייחסויות נאות למקורות מקראיים וחז"ליים. משה שוורץ ז"ל הראה בפשטות שניתוח זה איננו אלא קיצור של החלק השני של ביקורת כוח השיפוט לעמנואל קאנט: "ביקורת כוח השיפוט הטליאולוגי". (בהמשך אפנה את הקורא למהדורה העברית בתרגומם של ש"ה ברגמן ונתן רוטנשטרייך, ירושלים תשמ"ד).

בעקבות שוורץ, רוצה אני להדגים תיזה זו על-ידי הבאת שני קטעים, מרנ"ק ומקאנט, זה מול זה:

קאנט

השלג... מקל על ההתקשרות של בני האדם על-ידי מגררות. הלאפלאנדי מוצא שם בעלי חיים, המאפשרי התקשרות זו (את האילים הצפוניים), והמוצאים די פרנסתם בטחכות היבשה...

רנ"ק

המשל, אותן הפראים השוכנים בקצה הצפון בערבות ציה נחרבות ושוממות יועילם הרבה השלג התמידי לעבור בו בנקל מרחק רב. ויעזרו בזה ע"י הכרכרות קלי המרץ שימצאו שם לרוב,

ולא עוד אלא שהים כאילו מזרים להם את העצים להקמת מעונותיהם...

אבל לא ברור לנו לשם מה צריכים בכלל בני אדם לחיות שם...

(כלאו הכי, הרי רק אהבת מדנים גדולה ביותר של בני האדם בינם לבין עצמם עלולה היתה לפורם עד לגלילות כה שוממים) (עמ' 179).

כשהאדם מגלה בארץ, שנראית לו לא נושבת צורה גיאומטרית משורטטת בחול — נאמר משהו משוכלל — הרי הרפלקסיה שלו, כשהיא טורחת להשיג מושג של הצורה, עשויה להרגיש, אם אמנם רק באופן מעומעם, באמצעותה של התבונה את האחדות של העיקר שביצירתה של אותה צורה. ולכן אינו עשוי להעריך כנימוק לאפשרותה של צורה כזאת, את החול, את הים הסמוך, את הרוחות, או חיות בדריסות רגליהן, שהוא מכיר... לפיכך ייראה בעיניו כי שום סיבה שבטבע הפועל מיכאנית בלבד, לא תכיל את הסיבתיות לתולדה כזאת... נמצא צורה זו יכולה להיחשב רק כתכלית אך לא כתכלית טבע, אלא רק כמוצר של אמנות *Vestigium hominis video* — את עקבותיו של אדם אני רואה (עמ' 180).

ותתקיים שם בהמה זו במאכל קרן ודרדר מועטים ואם זאת החלב הרבה וטוב למאכל בעליה.

ועוד שם סער הים גדול מאוד, אולם בהיותו הולך וסוער תמיד ישטוף להם מארצות טובים משלהם עצי יער, ימצאו להם סוכות למחסה בחורף הנורא אשר שם...

ומה הוא התכלית האחרון בכל אלה? הנשיב שהיא הישיבה באקלים הנורא שהוא שנדחו לו בני אדם בלי ספק רק לרוע תכונתם ואיבתם ומלחמותם שלא נשא אותם אקלים ממוצע וטוב לשבת יחדיו (עמ' יט).

המשל בזה: אם ימצא אדם במדבר אין יושב מחוקה בחול תבנית משובה שזה הצלעות והזוויות, או הציור השייך ללמוד מ"ז לראשון מאקלדוס ויתור בשכלו למצוא הסבה שסבבה המראה הזה, ומעלה בדמיונו אולי רוח סוער מכל עבר או עקבות ב"ח וכיוצא העלו זאת הצורה, אולם מיד ימאן בזה שכלו וידין סבות כאלה לבלתי מספיק. ולמה? לפי שיגזור שלהיות תמונה זו עם ריבוי חלקיה הנה כל חלקיה מסכימים ונאותים לכלל שלם יחיד ונאחד... מה שלא ימצא כלל בסבות המיכאניקות שכולן בעלות חלקים שזה חרץ מזה ולא יולידו לעולם אחדות גמורה... ולזה יקרא בראותו הצורה הנז' הן יד אדם עשתה זאת! (עמ' כא).

יכולתי להוסיף מקבילות, אך שתי דוגמאות אלו מספיקות להוכיח את נכונות התיזה של משה שוורץ. תיזה זו מחייבת את חוקרי רנ"ק לחזור ולנסות להבין את החידוש שבשער, לאור ניתוח המקורות שלפנינו. אמנם, כידוע, מורה נבוכי הזמן הוא תוצאה של עריכה שלאחר מותו של רנ"ק, ויתכן שעיקרים רבים חסרים מהספר. ללא ספק רבים מרעיונותיו לא זכו לגיבוש ספרותי. אולם, למרות זאת יש בדוגמה זאת, לדעתי, ללמדנו על מקומו המיוחד של רנ"ק, כמפרש את המסורת הפילוסופית היהודית הקלאסית לאור הפילוסופיה המודרנית. יציקת תכנים מודרניים במסגרות הקלאסיות, הוא הקו המאפיין את שיטתו. במקום אחר אפרסם דוגמה נוספת לגישה זו, דוגמה הלקוחה מתורת המוסר. כאן אסתפק בהעמדת אבן זכרון צנועה לחוקר גדול ואדם יקר, ולהשיב אכידה לתולדות ההגות היהודית.